

IN MEMORIAM

DR. HABIL. CHEM., DR. H.C. HIST.
JĀNIS STRADIŅŠ
(10.12.1933.–29.11.2019.)

Jānis Stradiņš rāda atjaunotā žurnāla “*Acta medico-historica Rigensia*” VIII (XXVII) numuru 2007. gadā. Žurnāls pēc profesora Paula Stradiņa iniciatīvas iznācis no 1957. gada ar sākotnējo nosaukumu “*Iz istorii meditsini*”. Kopš 1992. gada izdevuma nosaukums ir “*Acta medico-historica Rigensia*” un to izdod Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūts sadarbībā ar Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeju

Akadēmiķa Jāņa Stradiņa aiziešana mūžībā pērnā gada 29. novembrī radīja nezūdošu zaudējuma sajūtu ne tikai akadēmiskajā sabiedrībā. Jānis Stradiņš bija plaši pazīstams gan Latvijā, gan tālu aiz tās robežām. Katrs, kurš garāku vai īsāku laiku bija viņu pazinis vai strādājis kopā, pieminot viņu, varētu sacīt: “Man bija tas gods...”

Šo grūti aizpildāmo zaudējuma sajūtu izjūtam arī mēs – vēsturnieki.

Jānis Stradiņš ir dzimis inteliģentā ģimenē – viņa tēvs bija plaši pazīstamais ķirurgs un medicīnas vēsturnieks Pauls Stradiņš. No ģimenes viņš mantoja ne tikai plašu bibliotēku, bet arī cēlās īpašības, kuras gadu desmitos un pat gadsimtos bija izkopusi tā Eiropas sabiedrības daļa, kuru apzīmē par inteliģenci.

Jāņa Stradiņa darbs zinātnē sākās 1956. gadā Zinātņu akadēmijas Eksperimentālās medicīnas institūta Furfurolola sektorā. Jaunais zinātnieks tika ievērots un viņu uzaicināja darbā jaundibināmajā Organiskās sintēzes institūtā par zinātnisko sekretāru. 1960. gadā Jānis Stradiņš aizstāvēja zinātņu kandidāta disertāciju “Dažu organisko nitrosavienojumu polarogrāfija” tolaik prestižākajā Padomju Savienības mācību iestādē – M. Lomonosova Maskavas Valsts universitātē. 1968. gadā viņš aizstāvēja ķīmijas zinātņu doktora disertāciju “Aromātiskās un heteroaromātiskās rindas nitro- un karbonilsavienojumu polarogrāfija un to elektronstruktūra”, kura 1991. gadā tika nostrificēta kā habilitētā zinātņu doktora disertācija.

Neskatoties uz veiksmīgo karjeru eksaktajās zinātnēs, Jānis Stradiņš atrada laiku arī vēsturei, kas viņu bija interesējusi jau kopš bērnības, kad tēva bibliotēkā lasīja Latviešu konversācijas vārdnīcas šķirklus.

Pats Jānis Stradiņš gan atzīmējis, ka “vēsture nav mana profesija”, uzsverot, ka viņš ir zinātnes vēsturnieks. 1964. gadā iznāca viņa pirmā zinātnes vēsturei veltītā grāmata “Cilvēki, eksperimenti, idejas”. Plašu atpazīstamību ieguva viņa un Heinriha Stroda grāmata “Jelgavas Pētera akadēmija. Latvijas pirmās augstskolas likteņgaitas” (1975). Šī un citi viņa padomju periodā tapušie darbi – “Lielā zinātnes pasaule un mēs” (1980), “Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi” (1982) būtībā iezīmēja jaunu skatījumu uz vēsturi, kas disonēja ar padomju historiogrāfijā par vienīgo pareizo atzīto materiālistisko pasaules uzskatu par sabiedrisko formāciju nomaiņu šķiru cīņas rezultātā un no tā izrietošo un kultivēto naidīgumu pret vācbaltiešiem un viņu lomu Latvijas vēsturē. Patika tas vai nē, bet Latvijas zinātnes celmlauži bija vācbaltieši. Jānis Stradiņš savos darbos rādīja plašu laikmeta fonu, kurš, tāpat kā zinātnie, nepazīna šauras nacionālas vai reģionālas robežas. Tā bija Latvijas kā Eiropas daļas zinātnes vēsture – bez nacionāliem un šķiriskiem aizspriedumiem. Tolaik vēl Padomju Savienībā nepazīna un nelietoja Ērika Ēriksona jēdzienu “identitāte”, bet neapšaubāmi Jāņa Stradiņa pētījumi zinātnes vēsturē veidoja piederības sajūtu Eiropai. Šodien mēs

to saucam par “europeisko identitāti”. Pēc laikabiedru atmiņām, tā laika zinātnes vadoņi bija samulsuši, īsti nezinot, kā pret to izturēties. Tīri instinktīvi viņi juta, ka tas nesaskan ar marksistisko pasaules uzskatu, bet Jāņa Stradiņa autoritāte, diplomāta spējas un argumentācija izrādījās pārāka.

Laikā, kas ievadīja pārmaiņas, kuras noveda pie PSRS sabrukuma, Jānis Stradiņš jau bija ne tikai atzīts zinātnieks, bet arī ieguvis atpazīstamību un autoritāti Latvijas sabiedrībā. Tieši viņš spēja novērtēt tolaik vēl tikai iedīgli esošās pārmaiņas vēsturiskā kontekstā – Latvijas Rakstnieku savienības paplašinātajā plēnumā 1988. gada 2. jūnijā viņš šo laiku nodēvēja par “Latvijas Trešo Atmodu”, pats kļūdamas par vienu no šī laika vedējiem. Pretēji Jānim Stradiņam, tā laika vadošie Latvijas jaunāko laiku vēsturnieki nebaudīja cieņu pārmaiņas alkstošās Latvijas sabiedrības vidū. Visai kusls un nevarīgs bija mēģinājums sniegt atklātāku skatījumu uz Latvijas vēsturi. 1986. gadā divos sējumos iznāca “Latvijas PSR vēsture”. Pirmā daļa, kura bija veltīta aizvēsturei un viduslaikiem, ietvēra sevī tā laika zinātnes jaunākās atziņas, bet otrā, kura bija veltīta 20. gadsimta vēsturei, izraisīja vilšanos un kļaju neapmierinātību. Jānis Stradiņš kļuva par pārmaiņu rosinātāju Latvijas vēstures pētniecībā. 1988. gada 22. jūnijā Salaspilī zinātnieku apspriedē viņš aicināja vēsturniekus beidzot pārskatīt 1941. un 1949. gada deportāciju traktējumu, kuru “sabiedrība uzņēma ar neizpratni un sašutumu”. Jānim Stradiņam ir lieli nopelni Latvijas PSR vēstures institūta pārtapšanā par Latvijas vēstures institūtu. Tā nebija formāla pāreja. Institūts tika pārveidots atbilstoši eiropeiskajām akadēmiskajām tradīcijām. Tika atjaunota tā saikne ar Latvijas Universitāti, mainījās institūta vadība. Daļa vēsturnieku pārmaiņas uzņēma ar sajūsmu – kā ilgi gaidītas, daļa institūtu pameta. Viņu vietā ienāca jauni.

1990. gadā Jānis Stradiņš tika ievēlēts par Latvijas vēstures institūta vadošo pētnieku specialitātē “zinātņu vēsture”, 1993. gadā – par profesoru šajā specialitātē, 1992. gadā – par Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktoru vēsturē. Viens no soļiem institūta pārveidē bija 1936. gadā dibinātā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” atjaunošana 1991. gadā. Jānis Stradiņš bija žurnāla redkolēģijas loceklis kopš pirmā numura līdz savai aiziešanai mūžībā.

Pēc neatkarības atjaunošanas Jānis Stradiņš galvenokārt darbojās sev tik tuvajā zinātnes vēstures jomā. Viņš uzrakstīja pētījumu par Latvijas Zinātņu akadēmijas vēsturi “Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības” (1998). Viņa darbs “Zinātnes un augstskolu sā-

kotne Latvijā” (2009, atkārtots izdevums 2012) ir un, domājams, vēl ilgi būs fundamentālākais pētījums par Latvijas zinātnes vēsturi.

Jānis Stradiņš bija viens no Valsts pētījumu programmas “Letonika” izveides rosinātājiem un vadītājiem. Viņa pārliecība bija, ka šādai programmai jādarbojas nepārtraukti. Valsts pētījumu programmas ietvaros viņa vadībā tapuši tādi darbi kā akadēmisko rakstu krājums “Latvieši un Latvija” četros sējumos (2013) un “Latvija un latvieši” divos sējumos (2018), pēdējam iznākot arī angļu un krievu valodā.

Šajās atvadu rindās aplūkota tikai Jāņa Stradiņa darbība vēstures jomā. Ārpus tās paliek plašāks apskats uz viņa darbību citās zinātņu nozarēs, Zinātņu akadēmijas vadībā, starptautiskā sadarbība, nav uzskaitītas universitātes un akadēmijas, kuru īstenais un goda loceklis viņš bija. To var meklēt citu nozaru speciālistu rakstītajos apskatos par godājamā akadēmiķa dzīvi.

Mums, vēsturniekiem, bija tas gods strādāt ar viņu kopā vēstures jomā.

Guntis Zemītis